

УДК 343.971

Ткачова Олена Вікторівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Olena V. Tkachova –

candidate of juridical sciences,
associate professor of the department of criminology and
criminal executive law,
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, 61024, Ukraine)

Етіологія сексуального насильства серед неповнолітніх

У статті розглядається феномен сексуального насильства серед неповнолітніх, аналізуються біофізичні та психологічні витоки сексуальної агресії дітей, форми її прояву, а також соціально-психологічні особливості формування особистості неповнолітнього насильника, що визначають зневажливе ставлення до жінки та насильницьку спрямованість поведінки у міжстатевих відносинах.

Ключові слова: пубертатний період, сексуальний потяг, агресія, емансипація, гіперкомпенсація.

В статье рассматривается феномен сексуального насилия среди несовершеннолетних, анализируются биофизические и психологические истоки сексуальной агрессии детей, формы ее проявления, а также социально-психологические особенности формирования личности несовершеннолетнего насильника, которые определяют пренебрежительное отношение к женщине и насильственную направленность поведения в межполовых отношениях.

Ключевые слова: пубертатный период, сексуальное влечение, агрессия, эмансипация, гиперкомпенсация.

O.V. Tkachova Etiology of Sexual Violence among Juveniles

The article deals with the phenomenon of sexual violence among juveniles. Biophysical and psychological origins of child sexual aggression, forms of its performance, social and psychological peculiarities of juvenile personality formation which identify disregard of women and violent behavior during interpersonal relations.

The author proves that attempts the lacks of socialization, character features, anti-social regulations are not enough to explain the reasons of sexual violation. Reasons of juvenile sexual aggression is explained by physiological peculiarities of male child's endocrine system development and specifics of mental processes which can influence on regulation of juvenile behavior. Child sexual violation relates to age peculiarities particularly adolescence caused by pubescence and endocrine changes in juvenile boys' bodies. This crisis is followed by intense physiological changes, emotional instability, stress, neurosis, false values and enhanced aggressiveness. Reactions of emancipation which cause sexual desire and overcompensation are mostly typical for pubescence.

Emancipated is interpreted as a desire to be out of adult care and control, non-recognition of any authorities, protest against existing rules and bans.

Reactions caused by sexual desire are connected with stress release in various ways. It can include obtrusive sexual harassment, aggression against opposite sex, threats and sexual violence.

Overcompensation is defined as a reaction of release from unconscious feeling of social and sexual inferiority, substitution of communication fails with brutality, striving for power dominance over females. Aggression caused by overcompensation has a frustration origin. It is caused by internal contradictions and conflicts of transformed consciousness. Overcompensation misleads juveniles, makes them risk, get sexual pleasure, infringement on female sexual freedom.

Keywords: *pubescence, appetence, aggression, emancipation, overcompensation.*

Постановка проблеми. Сексуальне насильство серед неповнолітніх стало нормою для підліткового середовища. Суспільство і держава явно недооцінює цю проблему і системно не займається її вирішенням. Завдяки зусиллям кримінологів, журналістів та громадських діячів, нещодавно ми дізналися, що в Україні виявляється є проблема педофілії, а розбещення неповнолітніх стало новою розвагою заможних і успішних людей. Нині існує стереотип, що неповнолітні виступають жертвою сексуального насильства дорослих. Однак це лише ілюзія. Реальність набагато трагічніша. У девіантному підлітковому середовищі, статеві злочини проти одноліток набули значного поширення. І списувати це масове явище кримінальної реальності лише на недостатній батьківський контроль, педагогічну занедбаність, низький рівень моральності, відсутність статевого виховання, погану роботу соціальних служб, навряд чи виправдано. Ефективне запобігання статевим злочинам, що вчиняються неповнолітніми можливе лише за умови чіткого уявлення про істинні причини сексуального насильства серед дітей. Нажаль, єдиного підходу до пояснення етіології вказаного явища досі невироблено як у науковому співтоваристві, так і серед працівників правоохоронних органів. Категорична риторика про соціальне коріння сексуального насильства, вже давно не витримує критики і перевірки реаліями буденного життя. Потрібні нові ідеї, «свіжий» погляд на стару проблему. Таку спробу здійснить автор цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень. Етіологія сексуального насильства серед дітей належить до малорозроблених і водночас складних проблем у вітчизняній кримінології. Окремі аспекти сексуального насильства вивчалися при дослідженні статевих злочинів та явища насильства в сім'ї. Серед статевих злочинів найбільше уваги приділялося зґвалтуванням (Джужа О.М., Лукаш А.С., Дьордяй В.І.), окремі дослідження присвячувалися злочинам, пов'язаним із задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (Рябчук О.С.). На рівні монографічних досліджень, феномен насильства в сім'ї, різновидом якого є сексуальне насильство, вивчали Головкін Б.М., Блага А.Б.

Невирішені раніше проблеми. Разом з тим, при поясненні причин сексуального насильства дітей, більшість кримінологів «постаринці» сповідують доктрину вульгарного соціологізму, притаманну радянському типу наукової свідомості. У світлі сучасних досягнень психіатрії і психології, а також зарубіжних кримінологічних теорій, що пояснюють причини сексуального насильства дітей, такий підхід виглядає архаїчним.

Метою статі пізнання природи сексуального насильства неповнолітніх, його істинного походження і причин.

Виклад основного матеріалу. В Україні відбувається стрімка криміналізація і віктимізація підліткового середовища. Як правило, злочинці і жертви злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством належать до однієї вікової групи та соціально невлаштованих верств населення. Це свідчить про системні недоліки державної політики у сфері захисту прав неповнолітніх, а також кризу профілактичної роботи серед дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Досі не вдалося створити єдину систему запобігання злочинності неповнолітніх, а існуючі форми та методи проведення профілактичної діяльності спеціальними службами і підрозділами ОВС, органами та службами у справах дітей, не відповідають віковій специфіці та рівню розвитку особистості неповнолітнього правопорушника.

Численні спроби пояснення юристами причин вчинення статевих злочинів об'єднує соціологічний або психологічний уклін їх суджень. За радянською традицією детермінантами вчинення зґвалтувань продовжують називати соціально-економічні і політичні протиріччя, процеси міграції, урбанізації, низький рівень доходів громадян, трудову незайнятість, занепад суспільної моралі, деформацію статевої свідомості, низький рівень сексуальної культури, бездуховність, кризу виховання, гендерну нерівність, зневажливе ставлення до жінки, проблеми із сімейним вихованням та насильством, негативний вплив неформальної групи за місцем проживання, побутову невлаштованість, ранню алкоголізацію та наркотизацію, психічні аномалії у гвалтівників тощо [1, с. 67–103; 2, с. 11–112; 3, с. 94–96].

Сучасний підхід передбачає пояснення причин насильства взаємодією як соціальних, так і біологічних чинників. Свого часу видатний український кримінолог А.Ф. Зелінський писав, що особистість злочинця формується під впливом соціального і біологічного успадкування. Біологічне успадкування здійснюється шляхом передачі новонародженій дитині генетичної програми за допомогою якої відбувається не тільки побудова тіла, а й біологічно зумовлені особливості психіки: темперамент, задатки, інтелект, тип нервової системи, а також спадкові хвороби, у тому числі і психічні. Соціальне спадкування передбачає засвоєння людиною створених попередніми поколіннями культурних, моральних і правових цінностей, традицій, звичаїв, а також інших правил поведінки. На переконання А.Ф. Зелінського, безпосередньою причиною умисних злочинів є особистість винного, її моральні, вольові, інтелектуальні, психологічні вади, а також емоційна нестійкість [4, с. 4, 25].

Таку позицію повністю поділяє Б.М. Головкін. На його думку, кримінальна експресія має генетичне походження. У насильницьких злочинців вона виявляється у виді неусвідомленого потягу до агресії, що певним чином визначає схильність до агресивних реакцій [5, с. 91-92].

Результати психогенетичних експериментів засвідчують, що індивідуальна схильність до агресії у 30–50 % осіб зумовлена генетично. Однак генотип детермінує не саму поведінку, а лише особливості нейрохімічної регуляції, активність ферментів синтезу і катаболізму медіаторів і гормонів у головному мозку. Схильність до агресивних реакцій формується через акумуляцію нейрохімічних змін у медіаторних системах головного мозку, що сприяють трансформації уроджених механізмів регуляції агресивної поведінки у патологічні. Найбільшою мірою сприяє дисбалансу нейрохімічних систем повторювальний досвід агресивних дій і перемог, які завдяки цьому здобуваються. Накопичення негативних емоцій, дратівливості призводять до пониження порогу агресивних реакцій, тоді як закріплений досвід досягнення індивідуальних цілей засобами агресії продукує повторюваність насильницької поведінки у більш інтенсивних формах із тяжкими наслідками [6, с. 323-337].

А.Б. Блага зазначає, що формування особистості насильницького злочинця відбувається при взаємодії соціальних і біологічних чинників, причому питома вага перших становить $\frac{3}{4}$, а других – $\frac{2}{3}$. Серед несприятливих біологічних обставин називаються хронічні захворювання – 17%, низькі розумові здібності – 7%, психічні розлади – 14%, агресивність – 16%, інші чинники (травми голови, ушкодження головного мозку, бурний сплеск гормонів, лунатизм тощо) – 20% [7, с. 190].

З наведеного випливає, що намагання пояснити причини сексуального насильства лише дефектами соціалізації, набутими рисами характеру, антисуспільними настановами, переконаннями – виглядають непереконливо. Причини підліткової сексуальної агресії слід шукати у фізіологічних особливостях інтенсивного ендокринного розвитку організму дітей чоловічої статі та специфіці протікання психічних процесів, що впливають на регуляцію поведінки неповнолітніх. У європейській країнах (Германія, Канада, Великобританія) сексуальне насильство дітей пов'язується із віковими особливостями, зокрема *кризою пубертатного періоду*, викликаною статевим визріванням і різкими гормональними змінами в організмі неповнолітніх хлопчиків. Зазначена криза супроводжується інтенсивним фізіологічним розвитком організму, станом підвищеної напруги нервової системи, психоемоційною нестабільністю, невротами, розмитістю ціннісних орієнтацій, мозаїчністю світогляду, підвищеною конфліктністю та агресивністю. Для пубертатного періоду найбільш характерними є *поведінкові реакції емансипації, реакції, обумовлені сексуальним потягом і гіперкомпенсація*.

Емансипація зумовлена прагненням до виходу із під опіки і контролю дорослих, невизнанні будь-яких авторитетів, протестом проти існуючих порядків правил і заборон.

Реакції, обумовлені сексуальним потягом виражаються у знятті психоемоційної напруги у різний спосіб, у тому числі через нав'язливе домагання інтимної близькості, прояви агресії до протилежної статі, погрози і сексуальне насильство.

Гіперкомпенсація – це реакція звільнення від підсвідомого відчуття соціальної і статево-

рольової неповноцінності, заміщення невдач у між статевому спілкуванні брутальністю, прагненням до силового домінування над представниками слабкої статі. Агресія, зумовлена гіперкомпенсацією переважно має фрустраційне походження. Вона є спробою подолання глибокого внутрішнього конфлікту, що розриває свідомість із середини. Гіперкомпенсація штовхає підлітків до спонтанних дій, пов'язаних із ризиком, отриманням сексуального задоволення, виявом споживацького ставлення до жінки, потішанням власного «Я» [6, с. 130-140].

Відомий вітчизняний кримінолог О.М. Джужа, убаचाє пояснення причин статевого злочинів у компенсації індивідуально-психологічних дефектів особистості, що реалізуються у злочинній поведінці. Суб'єктивні причини сексуального насильства неповнолітніх, насамперед пов'язані з особливостями уявлення злочинця про самого себе. У цьому аспекті, злочин є спробою змінити наявне, нерідко психотравмуюче уявлення про самого себе і у такий спосіб підвищити самооцінку. На свідомому і підсвідомому рівнях покращення самосприйняття відбувається за рахунок домінування і приниження, несприйняття жіночої вроди, демонстрації силової переваги над представниками протилежної статі. Це можуть бути акти згвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом, або ж публічне роздягання дівчат, імітація статевого акту, примушення до групового сексу та інші посягання на статеву свободу. Уявлення сексуального злочинця про себе ґрунтується на тому, яким він уявляє себе в очах жінки.

Ствердження себе в необхідній статевій ролі у збочений спосіб додає авторитету серед одноліток, підвищує самооцінку, додає впевненості [8, с. 103-104].

Прихильники психологічних і психоаналітичних теорій пояснення сексуальної агресії неповнолітніх доводять, що у соціально й педагогічно занедбаних дітей гіперкомпенсація яскраво виражена та носить афективний характер. Вона зумовлена соціальним відчуженням від колективу ровесників, хворобливим сприйняттям своєї низькостатусності, загостренням внутрішнього конфлікту на рівні «Я»-концепції. Гіперкомпенсація виражається у ранній алкоголізації, наркотизації, сексуальній стурбованості, агресії проти фізично слабкіших і беззахисних осіб, бажанні якнайшвидше набути сексуальний досвід і одночасно принизити жертву з метою самоствердження.

З наведеного випливає, що сексуальна агресія підлітків першочергово зумовлена віковими біофізичними якостями і властивостями та психологічними особливостями формування поведінкових стандартів, що визначають загальну насильницьку спрямованість особистості неповнолітнього злочинця та установку на вчинення статевого злочинів.

Список використаних джерел:

1. Лукаш А. С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія / А. С. Лукаш ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2008. – 256 с.
2. Рябчук О. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, пов'язаним із задоволенням статевої пристрасті неприродним способом : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. С. Рябчук ; НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 215 с.
3. Василевич В. В. Запобігання дитячій порнографії: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Василевич, Ю. О. Левченко, О. О. Соловей; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Інтерсервіс, 2013. – 200 с.
4. Зелінський А. Ф. Детермінація злочину : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. – Х. : УкрЮА, 1994. – 52 с.
5. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Новее слово, 2004. – 252 с.

6. Агрессия и психическое здоровье : монография / под ред. Т. Б. Дмитриевой, Б. В. Шостаковича. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 464 с.
7. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФО-П Макаренко, 2014. – 360 с.
8. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія / О. М. Джужа. – К. : Атіка, 2009. – 240 с.

References

1. A. S. Lukash Rape: Criminological Characteristic, Determination and Prevention : monograph / A. S. Lukash ; under the general editorship of V. V. Holina. – Kh. : Pravo, 2008. – 256 p.
2. O. S. Riabchuk Criminological Characteristic and Prevention of Crimes Related to Violent Unnatural Gratification of Sexual Desire : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.08 / O. S. Riabchuk ; National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". – Kh., 2014. – 215 p.
3. V. V. Vasylevych Prevention of Child Pornography: National and Foreign Experience : monograph / V. V. Vasylevych, Yu. O. Levchenko, O. O. Solovei; under the general editorship of O. M. Dzhuzha. – K. : Interservis, 2013. – 200 p.
4. A. F. Zelinskyi Determination of Crime : tutorial / A. F. Zelinskyi, L. P. Onika. – Kh. : UkrYuA, 1994. – 52 p.
5. B. M. Holovkin Criminological Issues of Intentional Homicides and Grave Bodily Injury Committed in Family : monograph / B. M. Holovkin. – Kh. : Novee slovo, 2004. – 252 p.
6. Aggression and Mental Health : monograph / under the editorship of T. B. Dmitrieva, B. V. Shostakovich. – Saint Petersburg : Yurid. tsentr Press, 2002. – 464 p.
7. A. B. Blaha Domestic Violence (Criminological Analysis and Prevention) : monograph / A. B. Blaha. – Kh. : FO-P Makarenko, 2014. – 360 p.
8. O. M. Dzhuzha Prevention of Crimes Related to Sexual Violence : monograph / O. M. Dzhuzha. – K. : Atika, 2009. – 240 p.